

کتابی درسی در زمینه جامعه‌شناسی توسعه

بیژن خواجه نوری

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز

- جامعه‌شناسی توسعه
- عبدالله لهسایی زاده
- دانشگاه پیام نور
- ۱۳۸۱، ۱۲۸ صفحه، ۴۰۰۰ نسخه، ۶۸۰ تومان

ماکس وبر، امیل دورکیم و نهایتاً ویلفردو پارتو به نوبت مورد بررسی قرار گرفته و سپس آراء و اندیشه پیشگامان متخصص در زمینه توسعه ارائه شده است. در این قسمت نظریات لرد بائر، کالین کلارک، آلبرت هیرشمن، سرآرتور لوئیس، گونارد میردال، رائل پره بیش، پل روزنشتاین رودان، هانس دبلیو سینگر و ژن تینبرگن آورده شده است. در فصل سوم نظریات جامعه‌شناسی توسعه مطرح شده است. این فصل شامل نظریات نوسازی، نظریات وابستگی و نظریات صورتبندی اجتماعی و تقسیمات درونی آنهاست. در آخر نویسنده سعی کرده است تا با توجه به نظریات مطرح شده به یک تلفیق جامع دست یابد.

فصل چهارم به مطالعه موانع توسعه در کشورهای در حال توسعه به طور کلی پرداخته شده است. موانع توسعه به دو گروه عمده موانع داخلی و موانع خارجی توسعه تقسیم شده است. موانع داخلی شامل موانع اقتصادی، سیاسی، فنی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی‌اند. در موانع خارجی نیز به اقتصاد بین‌الملل، سلطه امپریالیسم، فن‌آوری برتر، نظارت‌های اجتماعی، نفوذ فرهنگی و تخریب محیط‌زیست پرداخته شده است.

در فصل پنجم به رویکردهای قدیمی و جدید توسعه پرداخته شده است. در این فصل رویکردهای نوسازی، وابستگی و توسعه همه‌جانبه و الگوهای مرتبط با هر یک از آنها بررسی شده‌اند. فصل ششم به مباحث توسعه و فرآیند آن در ایران اختصاص یافته است. در این فصل توسعه در ایران پیش از نفوذ غرب، توسعه ایران و وابسته شدن جامعه، برنامه‌های عمرانی پنجگانه در دوران پهلوی، انقلاب اسلامی ایران و تلاش برای الگوی توسعه مناسب و در نهایت برنامه‌های توسعه پنجساله پس از انقلاب طرح و بررسی شده‌اند.

در این قسمت ابتدا به بررسی شکلی کتاب و سپس به بررسی محتوایی آن می‌پردازیم.

توسعه و پیشرفت جوامع و سیر تحولات آنان در طول تاریخ از مسائل بسیار مهمی است که از ابتدا بنیانگذاران علم جامعه‌شناسی را سخت به خود مشغول داشته است.

از زمانی که اگوست کنت جامعه‌شناسی را به دو بخش ایستا و پویا تقسیم‌بندی نمود، و توجه خود را بیشتر به پویایی جامعه معطوف داشت، بیشتر جامعه‌شناسان بخصوص بزرگان کلاسیک به این بخش علاقه زیادی نشان دادند و در واقع در این بخش نظریه‌پردازی‌های فراوانی صورت گرفته است.

معضل توسعه نیافتگی یکی از دلمشغولی‌های ایرانیان از زمان مشروطه تاکنون بوده و در هر زمان بر ابعادی از آن تأکید شده و آن بعد یا ابعاد را کلید حل مشکلات توسعه تلقی نموده‌اند. در هر حال تاکنون بحث جامعی که مورد تأیید تمامی متخصصین و برنامه‌ریزان توسعه ایران قرار گرفته باشد و از سوی دیگر سیاستمداران آن را مبنای سیاست‌های خود جهت برون رفت از این وضعیت قرار دهند، ارائه نگردیده است، اما تمامی تلاشها در این زمینه ارزشمند و در خور توجه و تقدیر است.

کتاب جامعه‌شناسی توسعه که توسط دکتر عبدالعلی لهسایی‌زاده جهت تدریس در دانشگاه پیام نور تألیف شده است، یکی از این تلاشهای درخور توجه است.

کتاب مذکور دارای شش فصل به همراه نتیجه‌گیری و کتابنامه و واژه‌نامه است و هر فصل دارای یک نتیجه‌گیری و خودآزمایی است.

فصل اول به تعریف مفهوم توسعه و مفاهیم مرتبط با آن که شامل تکامل، تغییر اجتماعی، رشد، ترقی و نوسازی می‌باشند پرداخته و انواع توسعه را مورد بررسی قرار داده است. در فصل دوم آراء پیشگامان توسعه بررسی شده است. در این نظریات اگوست کنت، هربرت اسپنسر، کارل مارکس،

کتاب به لحاظ نگارش عمدتاً دارای نثری روان و رسا بوده و قواعد ویرایش و نگارش در آن رعایت شده است. به لحاظ حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی، صحافی و طرح جلد کتاب دارای کیفیتی مطلوب است. گرچه در برخی موارد در تایپ کلمات و نوشتن معادله‌های فارسی در مقابل واژگان لاتین کم‌دقتی شده است. برای مثال در واژه‌نامه، «توسعه پایدار» در مقابل «Integrate development» تایپ شده و «توسعه یکپارچه» در برابر «Sustainable development» آورده شده است. از آنجا که درس جامعه‌شناسی توسعه در دوره کارشناسی دو واحدی است، لذا حجم کتاب با تعداد واحدهای درسی متناسب است.

علاوه بر مقدمه و نتیجه‌گیری کلی هر فصل نیز به‌طور مجزا دارای مقدمه و نتیجه‌گیری است، اما جای فهرستهای اعلام و موضوعی در این اثر خالی

جامعه‌شناسی توسعه با هدف ارائه موضوعات مختلف به دانشجویان درس جامعه‌شناسی توسعه و سپس کارشناسان و پژوهشگران و دست‌اندرکاران توسعه تهیه شده است. حجم کتاب با توجه به تعداد واحد درسی همان‌طور که پیش از این گفته شده مطابقت دارد. اما حجم آن برای کارشناسان و پژوهشگران می‌باید افزوده شود. مطالب می‌باید با مدارک و اسناد بیشتری آورده شود. همچنین موضوعات مورد بررسی نیز می‌باید گسترش بیشتری یابد. برای مثال جای دو نظریه که امروزه در مباحث توسعه به آنها توجه خاصی می‌شود، یعنی نظام جهانی (World - System) و جهانی شدن (globalization) خالی است. امید است که حداقل به‌طور مختصر این دو نظریه برای آشنایی بیشتر دانشجویان با مباحث امروزی در عرصه جامعه‌شناسی آورده شود.

یکی از مباحثی که در کتاب لازم است که به آن توجه شود تحولات فکری نظریه‌پردازانی است که هنوز در قید حیات‌اند و یا در سالهای اخیر درگذشته‌اند. این نظریه‌پردازان در اثر تحولات در معادلات بین‌المللی همچون سقوط شوروی سابق و پدیده جهانی شدن و نظم نوین جهانی در آراء و نظریات خود جرح و تعدیل و اصلاحاتی را به وجود آورده‌اند که از آن جمله می‌توان از گوندر فرانک، سمیر امین یاد کرد.

به نظر می‌رسد که نظم فصول کتاب می‌تواند بهتر شود. اگر که فصل پنجم کتاب «رویکردهای قدیمی و نو توسعه» یا با فصل سوم «نظریه‌های جامعه‌شناسی توسعه» ادغام گردیده و یا بعد از آن بیاید. در واقع الگوهای ارائه شده در فصل پنجم منتج از نظریات ارائه شده در فصل سوم است که می‌توانند در ذیل هر یک از نظریات ارائه شوند. این امر در فهم بهتر و کاربرد نظریه‌ها مؤثر است. در غیر این صورت، پیش از بیان «موانع توسعه در کشورهای در حال توسعه» بهتر است که این الگوها ارائه شوند و بعد از «موانع توسعه کشورهای در حال توسعه» به مسائل ایران به عنوان یکی از کشورهای در حال توسعه (مطالعه موردی) پرداخته شود.

در فصل ششم نویسنده کتاب به مطالعه اجمالی ایران پرداخته و به‌طور مختصر برنامه‌های توسعه در قبل و بعد از انقلاب را مورد بررسی قرار داده است. اگر این برنامه‌ها با ارائه آمارهای مختلف موجود در ایران و سازمان‌های بین‌المللی وابسته به سازمان ملل متحد مورد تحلیل قرار گیرد به‌طور مؤثری به شناخت اوضاع ایران در ارتباط با توسعه کمک خواهد نمود. در تألیف کتاب از منابع مختلف فارسی و لاتین استفاده شده است که عمده آنها از منابع مهم حوزه جامعه‌شناسی توسعه محسوب می‌شود. البته با استفاده بیشتر از آثار منتشر شده در دهه آخر قرن بیستم و سالهای آغازین هزاره سوم میلادی می‌توان بر غنای کتاب افزود.

دیدگاه نویسنده متأثر از نظریات وابستگی و صورت‌بندی اجتماعی است. بر همین اساس نیز به بحث درخصوص موضوعات مورد علاقه کتاب پرداخته شده است. اگر چه در پایان فصل سوم در ذیل عنوان «به سوی نظریه‌ای جامع برای توسعه» به‌طور مختصر رئوس محورهای یک نظریه جامع بیان شده و همچنین ذکر شده که نمی‌توان نسخه‌ای پیش ساخته برای تمامی کشورهای جهان سوم ارائه نمود، اما از آنجا که نویسنده کتاب خود معتقد به نظریه‌ای در باب توسعه است، لذا بهتر است که نظریه مورد نظر خود را به‌طور مشخص بیان و از آن دفاع کند تا خوانندگان و بخصوص دانشجویان در لابه‌لای سطور بعدی کتاب متوجه ایستار نویسنده و نحوه تبیین و توضیح مباحث توسعه باشند. این به تقویت توان تحلیل و تبیین دانشجویان کمک فراوانی می‌نماید.

در مباحث نظری همچون نظریات مختلف کلاسیک و جدید در صورتی که وجوه تشابه و افتراق براساس محورهای عمده

در نظریه‌پردازی توسعه در جداول آورده می‌شد، می‌توانست به درک و فهم و مقایسه بین نظریات مختلف کمک شایانی بکند

از آنجا که نویسنده کتاب خود معتقد به نظریه‌ای در باب توسعه است، لذا بهتر است که نظریه مطلوب خود را به‌طور مشخص بیان و از آن دفاع کند

است. در تهیه کتاب از منابع فراوانی استفاده شده که در فهرست منابع آورده شده‌اند اما در برخی جاها در تنظیم نظم زمانی انتشار مقالات و کتب یک نویسنده دقت کامل نشده است (برای مثال درخصوص سمیر امین این نظم رعایت نشده است) که می‌تواند در چاپهای بعدی تصحیح گردد.

بررسی محتوایی اثر

اصطلاحات تخصصی در اثر فوق‌الذکر به نحوه مطلوبی به کار رفته است. مفهوم توسعه و مفاهیم مرتبط با آن همچون رشد، ترقی به دقت مورد استفاده قرار گرفته و وجوه تشابه و تمایز آنها روشن شده است. معادله‌های به کار رفته در کتاب برای مفاهیم تخصصی لاتین مورد استفاده در سایر کتب جامعه‌شناسی و بالاخص جامعه‌شناسی توسعه می‌باشند و معادل‌سازی جدیدی صورت نگرفته است. از آنجا که در کتب درسی درک مفاهیم و موضوعات حائز اهمیت است، لذا استفاده از ابزارهای علمی‌ای همچون بحث مقدماتی، جمع‌بندی‌نهایی، آزمون و جداول و امثالهم دارای اهمیت خاصی است. در کتاب سعی شده است که از این ابزارها استفاده شود. البته در مباحث نظری همچون نظریات مختلف کلاسیک و جدید در صورتی که وجوه تشابه و افتراق براساس محورهای عمده در نظریه‌پردازی توسعه در جداول آورده می‌شد، می‌توانست به درک و فهم و مقایسه بین نظریات مختلف کمک شایانی بکند.

همچنین در فصل چهارم که مربوط به موانع توسعه در کشورهای در حال توسعه است. اگر جداول برخی از کشورهای در حال توسعه براساس شاخصهای مورد نظر نویسنده آورده شود می‌تواند به درک و تفهیم مطالب به خوانندگان